

УДК 316.61:159.937]:37.011.3-051

Перцептивний аспект проблеми професійно-комунікативної діяльності

Пінська О. Л.

Анотація. У статті проаналізовано перцептивний аспект професійно-комунікативної діяльності. З'ясовано сутність та особливості комунікативної діяльності як процесу суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Встановлено основу перцептивної сторони комунікативної діяльності, яку складають сформовані комунікативні здібності, що знаходять своє відображення в уміннях пізнавати та об'єктивно інтерпретувати зовнішні прояви особи, що сприймається. Представлено і описано систему перцептивних умінь як важливого компоненту і умови успішної взаємодії людей у процесі спільної діяльності. Визначено психологічні механізми ефективного сприйняття, розуміння, оцінки і створення адекватного образу партнера по взаємодії та означено їх характеристики.

Ключові слова: комунікативна діяльність, соціальна перцепція, перцептивні здібності, перцептивні вміння, психологічні механізми, «суб'єктивне поле значень».

Постановка проблеми. Входження України в європейський освітній простір, розвиток міжнародних зв'язків та співробітництво в економічній, політичній і соціальній сферах викликала до життя потребу в високопрофесійних фахівцях, які з однієї сторони є активними суб'єктами соціальних відносин у суспільстві, а з іншої, вступають у взаємодію з широким колом осіб професійно-комунікативної діяльності. Суттєвим психологічним чинником у площині означеного виступає соціальна перцепція, яка зумовлює сприйняття відображення, інтерпретацію образу, поведінки людини людиною і оцінювання можливостей один одного, від чого в значній мірі залежить характер їх взаємодії і результати, яких вони досягають у спільній діяльності (О. О. Бодальов [3]). Будучи включеною у процес комунікативної діяльності, соціальна перцепція являє собою не пасивне копіювання, а творчий процес пізнання, який дозволяє людині не споглядати іншого, а взаємодіяти з ним, не збирати інформацію, що поступає, а здійснювати її пошук. Тому серед проблем, у глибокому і всебічному дослідженні яких однаково зацікавлені як теоретичні науки про

людину, так і практика, важливе місце займає проблема перцептивного аспекту професійно-комунікативної діяльності.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Перцептивна сторона професійно-комунікативної діяльності досліджувалася в психології пізнання людьми один одного П. П. Блонським [2], О. О. Бодальовим [3], О. О. Леонтьєвим [10] та ін. Питання комунікативної взаємодії були предметом дослідження Г. М. Андрєєвої [1], Н. В. Кузьміної [8], О. О. Леонтьєва [10]. В ряді наукових дослідженнях (В. А. Лабунська [9] та ін.) значна увага приділена питанням використання невербальних засобів комунікації в процесі сприйняття, розуміння і оцінки людини людиною. Психолого-педагогічні аспекти пізнання розглядаються у контексті взаємозв'язку соціальної перцепції з успішним здійсненням індивідуального підходу, її впливу на рівень спілкування (Л. Я. Коломинський [6] та ін.). Методи і засоби підвищення ефективності міжособистісного сприйняття розкриті в роботах В. А. Лабунської [9], Л. Д. Єршової [4] та ін. Проте перцептивний аспект професійно-комунікативної діяльності не знайшов належного висвітлення у наукових працях, що потребує його подальшого дослідження.

Мета статті — проаналізувати процес пізнання людини людиною, розкрити сутність і механізми процесу соціальної перцепції, виявити причини неадекватного сприйняття і розуміння партнера по взаємодії.

Викладення основного матеріалу дослідження. Головними видами діяльності, в яких люди виступають суб'єктами пізнання інших людей є спілкування і праця. Процес спілкування є таким видом взаємодії, в якому люди виступають по відношенню один до одного одночасно і об'єктами і суб'єктами. В наукових дослідженнях спілкування розглядається в двох аспектах: як атрибут, тобто сторона діяльності (О. О. Бодальов [3], Н. В. Кузьміна [8] та ін.) і як самостійний вид суб'єкт-суб'єктної діяльності — комунікативної (Г. М. Андрєєва [1], Я. Л. Коломинський [6], О. О. Леонтьєв [10] та ін.). Так, Г. М. Андрєєва, синтезувавши різні підходи, вбачає в спілкуванні і сторону спільної діяльності, і в той же час стверджує, що не тільки праця, але і спілкування в процесі праці є діяльністю [1, с. 95]. Спілкування володіє всіма характеристиками діяльності, тільки діяльності, в якій сама людина виступає її предметом. Ми дотримуємося точки зору автора і розглядаємо спілкування як комунікативну діяльність, яка характеризується рядом специфічних рис, що відрізняють її від інших видів діяльності: об'єктом комунікативної діяльності є інша людина

як особистість; в процесі комунікативної діяльності кожна сторона виступає і як об'єкт, і як суб'єкт; продукт комунікативної діяльності — образ іншої людини [6, с. 46].

Успішність професійно-комунікативної діяльності детермінується наявністю взаєморозуміння між її учасниками, що неможливе без пізнання людини людиною, яке передбачає сприйняття, розуміння і інтерпретацію зовнішньої сторони її поведінки, спроби зрозуміти вчинки партнера по взаємодії і одночасно здійснювати їх емоційну оцінку, формування образу особи, що сприймається. Цей процес у соціальній психології названий соціальною перцепцією, як «сприйняття, розуміння і оцінка людьми соціальних об'єктів (інших людей, самих себе, груп, соціальних спільнот і т. п.). . . У структурі любого перцептивного акту виділяється суб'єкт і об'єкт сприйняття, його процес і результат» [7, с. 241–242].

Образ людини, що формується в процесі сприйняття несе інформаційне навантаження і відіграє регулюючу роль у процесі взаємодії, а тому допомагає сформувати лінію поведінки стосовно людини, яку сприймають. Без сформованості соціальної перцепції людина не може психологічно обґрунтовано проектувати, планувати і успішно здійснювати свою діяльність. Перцептивна сторона комунікативної діяльності як активний процес зі зворотнім зв'язком, окрім сприйняття неодмінно включає в себе розуміння. Суб'єкт пізнання, прагнучи зрозуміти іншу людину, намагається скласти уявлення про її думки, прагнення, здібності, переживання, установки, а також про ті відносини, що пов'язують їх як партнерів по взаємодії.

Професійно-комунікативна діяльність для свого успішного здійснення потребує сформованих здібностей особистості до комунікації, які, як стверджує Н. В. Кузьміна, виражаються в порівняно швидкому і якісному оволодінні здібністю установлювати контакти з людьми, входити в різні ролі, зберігати внутрішню автономію, збуджувати партнера до зміни поведінки, здібність до взаєморозуміння в різних умовах обміну інформацією [8].

У структурі комунікативних здібностей поряд з експресивними і інтерактивними виокремлюють соціально-перцептивні здібності (Г. М. Андрєєва [1], О. О. Бодальов [3], Л. Д. Єршова [4] та ін.). В основі розгляду проблеми перцептивних здібностей лежать дослідження в галузі вивчення психологічних особливостей пізнання, сприйняття і розуміння людини людиною і формування поняття про особистість іншого (О. О. Бодальов [3], Н. В. Кузьміна [8], В. А. Лабунська [9] та ін.). Їх дослідженнями доведено, що перцептивні здібності передбачають

сприйняття й оцінку людиною іншої людини, самої себе і ситуативного контексту в цілому, а також у відповідності до цього, вибір тієї або іншої лінії поведінки в кожній конкретній ситуації.

У межах проблеми сприйняття і розуміння людини людиною особливий інтерес представляють роботи О. О. Бодальова. Дослідивши означену проблему, науковець визначає сприйняття, розуміння людини людиною і формування поняття про особистість іншого на основі моделювання її образу як здібність сприймати сигнали, які несуть інформацію про другу людину, використовувати її для регулювання взаємодії, рівень якої проявляється в глибині, різносторонності інформації, яку особа може отримати про особливості іншої людини і швидкості перебудови своєї діяльності у відповідності з цією інформацією [3, с. 67–68].

В процесі професійно-комунікативної діяльності суттєву роль відіграє своєрідний взаємозв'язок між перцептивними здібностями і вміннями. У цьому зв'язку С. Л. Рубінштейн зазначає, що «... здібності і вміння, зовсім очевидно, нетотожні, але вони все ж тісним чином пов'язані. При цьому зв'язок цей взаємний. З однієї сторони, засвоєння умінь, знань і т. п. передбачає наявність відомих здібностей, а з іншої — само формування здібностей до певної діяльності передбачає засвоєння пов'язаних з нею умінь, знань і далі «... таким чином, ніяк не співпадаючи, звичайно, зі здібностями, вміння, техніка даної діяльності, навички, знання з нею пов'язані, являються, однак, суттєвою умовою розвитку відповідних здібностей, так же як наявність відповідних здібностей являються умовою для оволодіння цими вміннями. Здібності формуються по мірі того, як людина, засвоюючи їх, оволодіває необхідними для діяльності вміннями» [11, с. 124–125].

Цю точку зору поділяє і О. О. Бодальов, на думку якого перцептивні здібності знаходять своє відображення у перцептивних вміннях створювати образ партнера по взаємодії на основі сприйняття, розуміння, оцінки та інтерпретації його виразних рухів, які свідчать про інтелектуально-вольові процеси, якості, емоційний стан особистості, форми її взаємодії з партнерами [3]. З огляду на це перцептивні здібності будуть здійснювати детермінуючий вплив на професійно-комунікативну діяльність педагога через систему перцептивних умінь.

На основі теоретичного аналізу (О. О. Бодальов [3], Л. Д. Єршова [4], В. А. Лабунська [9], О. О. Леонтьєв [10] та ін. зроблена спроба, класифікувати і представити перцептивні вміння в певній системі:

- уміння правильно сприймати і розуміти по виразу обличчя, по рухах, діях і вчинках, по мовних реакціях особистості психічний стан і емоційні переживання особи;
- уміння прочитувати різного роду реакції на той або інший комунікативний вплив і перебудовувати свої дії і поведінку на основі отриманої інформації;
- уміння спостерігати, «бачити» і швидко оцінювати педагогічні ситуації, труднощі в своїй діяльності і діяльності учнів
- уміння декодувати та інтерпретувати отриману інформацію;
- уміння адекватно моделювати особистість;
- уміння орієнтації у партнері по взаємодії;
- уміння адекватного сприйняття іншого і розуміння його;
- уміння мисленно поставити себе на місце іншого, швидко реагувати на зміни в його поведінці;
- спостерігати, бачити, оцінювати комунікативну ситуацію і перебудовувати власні способи дії;
- антиципація (випереджувальна орієнтація), передбачення емоційних реакцій партнера;
- моделювання образу іншого і емоційна ідентифікація себе з ним.

Сформовані перцептивні уміння дозволяють людині виділяти більше якостей, фіксувати глибинні, значимі властивості особистості. Не сформованість умінь об'єктивно сприймати й адекватно інтерпретувати зовнішність і вчинки іншого призводять до поверхового сприйняття партнера по взаємодії, неадекватної інтерпретації отриманої інформації і, як результат — сприймати випадкову його поведінку за суттєву, що сприяє поспішній реакції на вчинок, не проникаючи в мотиви цього вчинку. Тому сформовані перцептивні вміння — запорука ефективності комунікативної діяльності.

Звичайно, у процесі професійно-комунікативної діяльності перцептивні вміння проявляються у взаємозв'язку і взаємодії, а ступінь їх інтеграції залежить від рівня сформованості кожного з них. Проте, як стверджує О.О.Бодальов, сприйняття завжди має певну ступінь суб'єктивності: людина часто віддає перевагу одним «сигналам» і проявляє повне або часткове ігнорування інших. Варіативність сприйняття, відображення одного і того ж говорить про залежність розвитку перцептивних здібностей і вмінь

від індивідуальних особливостей комунікатора. О. О. Бодальов з цього приводу зауважує: «в залежності від того, що в процесі сприйняття буде на першому плані — гіпертрофоване «я» чи «ти», залежить глибина проникнення в іншу особистість і правильність побудови з нею взаємовідносин» [3, с. 56]. В. А. Лабунська також стверджує, що сприйняття не завжди приводить до глибокого проникнення в особистісні характеристики суб'єкта пізнання, що впливає на адекватність інтерпретації «суб'єктивного поля значень» невербальних сигналів зовнішності і вчинків іншого і призводить до хибного сприйняття партнера по взаємодії, неправильного відношення до нього, тому що комунікатор не володіє здатністю до адекватного декодування інформації [9].

Тому до числа факторів, які сприяють усуненню наявних недоліків і установленню особистісних чинників, оптимальне сполучення яких обумовлює взаєморозуміння між людьми, слід віднести ті способи і прийоми за допомогою яких досягається розуміння однієї людини іншою, відносять механізми ідентифікації, емпатії і рефлексії.

Ідентифікація являє собою такий спосіб пізнання, за якого припущення стосовно внутрішнього стану іншого будується на основі спроби поставити себе на його місце. При ідентифікації відбувається уподібнення себе іншому в результаті чого засвоюються норми, ціннісні установки, поведінка, звички особи, яка сприймається, а стан іншої людини визначається на основі раціональної інтерпретації. В основі ідентифікації зі значущим іншим лежить перцептивний процес, який полягає у співвіднесенні так званих еталонних якостей суб'єкта ідентифікації з цінними для нього якостями (характеристиками) значущого іншого. Змістом цього зв'язку є безпосереднє переживання суб'єктом того чи іншого ступеня свого ототожнення з об'єктом.

Афективною формою ідентифікації виступає емпатія, яка в психології розглядається «як здібність людини передбачати афективні реакції іншої в конкретних ситуаціях. Як особливі форми емпатії виділяють співпереживання — переживання суб'єктом тих же емоційних реакцій, які відчуває інша людина на основі ототожнення з нею і співчуття — переживання суб'єктом з приводу почуттів іншого» [6, с. 410]. У цьому зв'язку слушною є точка зору, щодо розуміння емпатії в концепції сприймання людини людиною, розробленою О. О. Бодальовим. Обґрунтовуючи своє розуміння співпереживання і співчуття як видів емпатії автор наголошує, що співпереживання особистістю почуття людини є безпосередньою і імпульсивною формою емпатії. У той же час співчуття відрізняється

від співпереживання мотивацією і більш опосередкованими роздумами відносно стану іншої людини та бажанням дійсно їй допомогти [3, с. 205]. Тому емпатія є «афективним розумінням», а тому можна говорити, що емпатія — це емоційна ідентифікація.

Важливою характеристикою процесів пізнання та розуміння, є рефлексія як процес самопізнання, пов'язаний зі здатністю суб'єкта відображати власні стани, відносини, переживання, що допомагає йому не тільки усвідомити, але при необхідності й перебудувати їх. Виступаючи процесом подвійного, дзеркального взаємовідображення суб'єктами один одного, рефлексія сприяє адекватному сприйнятті себе і зменшенню суб'єктивності у сприйнятті інших [7, с. 303–304].

Ефективність перцептивних проявів забезпечують також такі властивості особистості як спостережливість і уважність. Спостережливість — це «властивість індивіда, що проявляється в умінні помічати істотні, в тому числі, і малопомітні особливості предметів і явищ» [7, с. 195], сукупність певних властивостей людини її здібність, що виражається в диференціації властивостей об'єктів, що сприймаються [5, с. 151]. Передумовою спостережливості є уважність як якість особистості, яка характеризується спрямованістю уваги на певний об'єкт сприйняття, його інтенсивністю і відносною тривалістю [2, с. 211]. Установлена також залежність розвитку соціальної перцепції від особливостей суб'єкта пізнання, а саме від таких чинників як спрямованість на особистість, перцептивний досвід, стаж роботи, вік, ставлення до ситуації взаємодії, взаємини, які утворюються між партнерами по взаємодії [4].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, теоретичний аналіз перцептивного аспекту професійно-комунікативної діяльності дозволив установити, що сприйняття і розуміння іншої людини є процесом у якому відбувається відображення її зовнішніх ознак, співвіднесення їх з особистісними властивостями індивіда, якого сприймають і здійснення на цій основі розуміння його внутрішнього світу і поведінки. Перцептивні здібності, реалізуючись через систему перцептивних умінь, які детермінують ефективність професійно-комунікативної діяльності. Завдяки соціальній перцепції як процесу, відбувається відображення людиною зовнішніх ознак іншої людини, співвіднесення їх з особистісними властивостями індивіда пізнання і здійснення на цій основі розуміння її внутрішнього світу. Подальшого дослідження потребує питання визначення психолого-педагогічних умов розвитку соціальної перцепції в процесі професійно-комунікативної діяльності.

Список використаної літератури

1. Андреева Г. М. *Социальная психология*. Москва: АСПЕКТ ПРЕСС, 1998. С. 274–278.
2. Блонский П. П. *Избранные психологические произведения* / ред. А. А. Смирнов. Москва: Просвещение. 1964. 547 с.
3. Бодалев А. А. *Восприятие и понимание человека человеком*. Москва: Изд-во МГУ, 1982. 200 с.
4. Ершова Л. Д. *Особенности восприятия учителем личности учащегося*. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1978. 157 с.
5. Занков Л. В. *Сочетание слов учителя и наглядности в учебном процессе вспомогательной школы*. Москва: Изд-во АПН РСФСР, 1956. 207 с.
6. Коломинский Я. Л. *Познание человека человеком в свете проблемы межличностных отношений. Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга*. Краснодар, 1975. С. 33–35.
7. *Краткий психологический словарь* / Сост. О. А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва: Политиздат, 1985. 431 с.
8. Кузьмина Н. В. *Способности, одаренность, талант учителя*. Ленинград: Знание, 1985. 32 с.
9. Лабунская В. А. *Интерпретация невербального поведения в межличностном общении: автореф. дис. канд. психол. наук*. Москва, 1989. 43 с.
10. Леонтьев А. А. *Психология общения*. 2-е изд. исправ. и доп. Москва: Смысл, 1997. 365 с.
11. Рубинштейн С. Л. *Основы общей психологии*. Москва: Изд-во Минпроса РСФСР, 1946. С. 640–650.

References

1. Andrieieva, H. M. (1998). *Sotsialnaia psikhologhiya* [Social Psychology]. Moscow, ASPEK PRESS. S. 274–278. [in Russian]
2. Blonskyi, P. P., Smirnov, A. A. (1964). *Izbrannyye psikhologicheskyye proizvedeniya* [Selected Psychological Works]. Moscow: Prosveshcheniye. 547 s. [in Russian]

3. Bodalev, A. A. (1982). *Vospriyatiye i ponimaniye cheloveka chelovekom* [Perception and understanding of man by a man]. Moscow: MGU Publ. 200 s. [in Russian]
4. Yershova, L. D. (1978). *Osobennosti vospriyatiya uchitelem lichnosti uchashchikhhsya* [Features of teacher's perception of personality of students]. Leningrad: LGU Publ. 157 s. [in Russian]
5. Zankov, L. V. (1956). *Sochetaniye slov uchitelya i naglyadnosti v uchebnom protsesse vspomogatelnoy shkoly* [The combination of teacher's words and visualization in the educational process of an auxiliary school]. Moscow: ANP RSFSR Publ. 207 s. [in Russian]
6. Kolominskiy, Ya. L. (1975). *Poznaniye cheloveka chelovekom v svete problemy mezhlichnostnykh otnosheniy* [Cognition of man by a man in the light of the issue of interpersonal relationships]. *Teoreticheskiye i prikladnye problemy psikhologii poznavaniya lyudey drug drugom*. Krasnodar, S. 33–35. [in Russian]
7. *Kratkiy psikhologicheskiy slovar* (1985). [Brief Psychological Dictionary]; O. A. Karpenko (sost.), M. G. Petrovskiy, A. V. Yaroshevskiy (red.) (1985). Moscow: Political Publ. 431 s. [in Russian]
8. Kuzmina, N. V. (1985). *Sposobnosti, odarennost, talant uchitelya* [Teacher's abilities, gift, talent]. Leningrad: Znanie Publ. 32 s. [in Russian]
9. Labunskaya, V. A. (1989). *Interpretatsiya neverbalnogo povedeniya v mezhlichnostnom obshchenii*: avtoref. dys. kand. psyk. nauk. [Interpretation of non-verbal behaviour in interpersonal communication: abstract of dissertation of PhD]. Moscow. 43 s. [in Russian]
10. Leontyev, A. A. (1997). *Psikhologiya obshcheniya*. 2-e isd. isp. i dop. [Psychology of communication]. Moscow: Smysl Publ. 365 s. [in Russian]
11. Rubinstein, S. L. (1946). *Osnovy obshchey psikhologii* [Fundamentals of general psychology]. Moscow: Minpros RSFSR, S. 640–650. [in Russian]

Пинская О. Л.

Перцептивный аспект проблемы профессионально-коммуникативной деятельности

Аннотация. В статье проанализирован перцептивный аспект профессионально-коммуникативной деятельности. Выявлена сущность и особенности коммуникативной деятельности как процесса субъект-субъектного взаимодействия. Установлена основа перцептивной

стороны коммуникативной деятельности, которую составляют сформированные коммуникативные способности, находящие свое отображение в умениях создавать и адекватно интерпретировать внешние проявления человека, который воспринимается. Представлена и описана система перцептивных умений как важного компонента и условия успешного взаимодействия людей в процессе совместной деятельности. Определены психологические механизмы эффективного восприятия, понимания, оценки, создания адекватного образа партнера по взаимодействию и определены их характеристики.

Ключевые слова: коммуникативная деятельность, перцептивные способности, перцептивные умения, психологические механизмы, «субъективное поле значений».

Pinska O. L.

The perceptual aspect of the problem of professional and communicative activity

Abstract. This article analyses the perceptual aspect of professional and communicative activity. The essence and peculiarities of communicative activity as a process of subject-subject cooperation were found. The psychological basis of the perceptual side of communicative activity was established, which forms communicative abilities reflected in the ability to know and objectively interpret the external manifestations of the perceived person. The system of perceptual skills as an important component and condition for successful interaction of people in the process of joint activity is presented and described. The psychological mechanisms of effective perception, understanding, evaluation and creation of an adequate image of a partner by cooperation and their characteristics were defined.

Keywords: communicative activity, social perception, perceptual abilities, perceptual skills, psychological mechanisms, "subjective field of values".

Пінська Олена Леонідівна,

кандидат психологічних наук, доцент

Криворізький державний педагогічний університет

Кривий Ріг, Україна

pinskayaklava@gmail.com